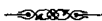

յաջորդէն կարելի է տեսնել: Բազմաթիւ ար-
ձանագրութեանց մէջ կը նշմարուի ա) առաջին
դեպքէն Բոյնիս մը, այսպէս ձեր. Ա. 2, ձեր. Բ. 3,
Մարաշի Ա. 1, Օրդասու. 2, Բոր. 2, Բուլղ. 1,
Վիրջուլու. 1, բ) երկրորդ տեղիւր Բոսնից մը.
այսպէս նոյն արձանագրութեանց մէջ ձեր. Ա.
2, ձեր. Բ. 4 (?) Մարաշի Ա. 3, Օրդասու. 2,
Բոր. 2, Բուլղ. 2, Վիրջուլու. 2, Բաց աստի Համայի
մէջ Ա.—Գ. 1) նոյնպէս երկրորդ տեղիւր բուռնցը
մը կը նշմարուի, մինչ Հոս առաջին տեղւոյն մէջ
փոխանակ բաց ձեռքին՝ կայ ասպատան + Գ.
Այս աստուածոց յատկանիւնը՝ ասպատան + X
կը գտնուի նոյնպէս Բուլղ. 3. Գիւրիւնի Բ. 2,
եւ ինչպէս կ'ենթադրենք՝ նաեւ Իվրիդի Ա. 1 մէջ
ուր որ ես Ենեսէնի Ա. 1 տախտակին Հակա-
ապի՝ կ'ընդունիմ թէ պարզ X նշանը կայ, որ
եւ անմիջապէս քովը գտնուած բնկորին վրայ
ասպատանը կը լրացնէ: Վերջապէս Գիւրիւնի
մէջ Ա. 4, Բ. 6 (Համա նաեւ Բ. 1 եւ 2) առա-
ջին տեղիւր՝ նշան մը կայ (տախտ. Ա. 2) որ
Հաւանականաբար եռասունընը կը ներկայա-
ցնէ:¹ Այս ամէնէն կը Հնտեւի որ 1. Բոյնիս
արձանագրութեանց մէջ առաջին աստուածու-
թեան մէհնագրոյնն է, եւ այն՝ այրական աս-
տուածութեան: 2. Բուռնցը՝ երկրորդ եւ
Հաւանականաբար իգական աստուածութեան
մէհնագրոյնն է, թերեւս այն աստուածութեան
զոր թագուհւոյ մը գլխովը՝ կը տեսնենք ձեր. Բ.
Ա. 2, 5, ձեր. Բ. 3, Ֆրակիոնի (նշան մը, տախ-
տակ Գ. 8) մէջ: Բաց աստի երկրորդ տեղիւր՝
բուռնցընի կանգուն գործածութիւնը կը ցու-
ցնէ որ առաջին տեղիւր գտնուած այլեւայլ
կանգուն մէհնագրոյնները (բաց ձեռք, ասպա-
տան + X, եռասունըն) մի եւ նոյն աստուա-
ծութեան ծանոցիւններն են, եւ այն՝ անշուշտ
աստուածոց պետիւն, բուռնցընի բացատրուած
աստուածութեանց երկուն: — Այս երկու գլխաւոր
աստուածութեանց մէհնագրոյններէն զամ ար-
ձանագրութեանց մէջ գ) երրորդ աստուածու-
թեան մը մէհնագրոյնները կան, այսինքն ա)
է լիւ. երկնցուած ձեռք մը զ. օ. ձեր. Ա. 3,
ձեր. Գ. 2, Ֆրակիոնի, Իվրիդ Ա. 2, Մարաշի
Ա. Բ. Բ) երկի մարդու մը վարի կէտը,
երկու քաղաք սրունքները ներկայացընելով,

զ. օ. Գիւրիւնի Ա. 4, Բ. 6, (տախտ. Ա. 4), որուն
Հնտ անշուշտ ձեր. Բ. Գ. 4 երկասրուն պատկերը
նոյն է. գ) որովհետեւ Համայի Ա.—Գ. Եայրի
Ո թ Ո թ թ թ թ թ նշանը, զոր կարելի է գտն տաշ-
տին վրայ նշմարել,² ձեր. Գ. 4 ի երկասրուն
մէհնագրոյնին պէս՝ նման բան մը կը բացատրէ,
ուստի ապահովաբար կրնանք ընդունիլ որ նաեւ
Ո թ Ո թ թ թ թ թ թ թ թ թ թ մէհնագրոյնին ներկայացու-
ցած աստուածութեանն Հնտ մի եւ նոյն է: Միւս
կողմանէ ալ ձեր. Գ. 2 ի Համեմատ պիպէս
կ'երեւոյթ թէ՛ առ ի շնչ երկնցուած ձեռքը
Ո թ Ո թ թ թ թ թ Հնտ նոյն ըլլայ. ուրեմն —, ք եւ ի մի
եւ նոյն աստուածութիւնն ներկայացընեն: Այս-
պէսով Համա Ա.—Գի մէջ աստուածամուրքի եւ
երրորդ աստուածոյ մ'երրորդութիւն մը կայ, մի
եւ նոյն երրորդութիւնը՝ որ կը նշմարուի Ֆրակ-
իոնի մէջ, զարդենալ (թէ եւ քանի մ'այլ աս-
տուածութեամբ չնխացեալ) ձեր. Ա. (եւ Բ.?) ի,
Մարաշի առիւծի, Գիւրիւնի մէջ: Միայն եր-
կրորդութիւնը՝ այսինքն աստուածոց պետն եւ
իւր ամուսինը՝ կը նշմարուի Օրդասուի, Բորի,
Բուլղ. Գ. Վիրջուլոյի մէջ, իսկ միայն երկու
այր աստուածութիւնը՝ Իվրիդի մէջ եւ տաշ-
տին վրայ:

ՅԵՐԵՐԵՐԵՐԵ

ՆՈՐ ՀՐԵՏԱՐԱՎՈՐԹԻՒՆԸ

63. H. ADJARIAN, Etude sur la langue Laze. Paris 1899.
8° pp. 110.
64. ԱՌԱՅԵՆԻՄԱՆ Է. — Դալիւն, Նրա կենսաց եւ գիտա-
կան գործունէութիւնը: Տճ. տպ. Մ. Եարածէ եւ
Լուկ. 1899, 8° 102 էջ. Գին՝ 25 Է. [Թիֆլ. 4. Հրտ.
Լուկ. Թ. 157.]
65. ՎԻԼԷԼՄ՝ ՎՍՏՈՒՓ, Հրոյս Անշուք, որ ողնշէր տեսնէ:
Թարգմ. Օր. Ե. Տ. Ն. Թիֆլիս. 1899 Տպ. Ս. Մար-
տիրոսանցի (Թիֆլ.) Հայաց Հրտը. Լուկ. Թ. 156) էջ
17. Գինն է 3 Է.
66. E. TEZA, Traduttori nuovi e vecchie Visioni. Note-
relle Dantesche. Venezia 1899. 8° pp. 26.
67. ԼԷՕ. — Գլադստուն. Թիֆլիս, տպ. Մ. Դ. Ռոտի-
նեանցի. 1899. (Թ. 4. Հրտը. Լուկ. Թ. 163.) էջ
280. Գին՝ 80 կոպէկ:

63. H. Adjarian, Etude sur la langue
LAZE. Բարբոլիսի ուրիշ ասպարէս մ'ընտրած է Հոս
Հ. Աճառեան, քննութեան նիւթ առնելով Լա-
զերու լեզուի: Գրուածքս նախ ըլլա տեսած է «Պա-
րիսի Լեզուագիտական Ընկերութեան Տեղեկա-
գրոց» մէջ (Mémoires de la Société de linguis-

¹ Ասոր տեղ յաջորդէնուս մէջ X.

² Մի եւ նոյն նշանն իբր աստուածանիւան մէհնա-
գրում՝ կայ նաեւ տաշտի արձանագրութեան մէջ, զոր պետք
է ընդթել Ս Նշանին Հնտ, ինչպէս Ենեսէն ըրած է (տախտ.
Գ. 9.) Համա, ձեր. Գ. 4:

¹ Վերին նշանին անց յաջորդաց մէջ նմանապէս
X նշանը:

² Իմ կարծեցս Հոս ալ՝ Ենեսէնի տախտ. Ա. 1
Հակառակ՝ պարզապէս X նշանն վրայ է ինքորը:

tique de Paris, tome X, p. 145—60, 228—40, 364—401, 405—448) եւ անկէ առանձին տպուած: Գրութիւնն երկու գլխաւոր մաս ունի՝ բայ ի ներածութիւնէն, բառգիրք մը նոյն լեզուին եւ քերականութիւն մը, վերջը՝ յաւելումներ: Ըստ ներածութեան լազերէնն արդէն կորսուելու վրայ է, գտնէ այս կասկածը կը զարթուածանքն շատ պարզասաններ: Լազերու երկրէ մերձաւորս կը տարածուի Բաթումէն մինչեւ Պլատանա Սեւ ծովուն եղբորը, ներսը գեղ կ'մինչեւ Զիգանա: Սակայն քրիստոնէայ Լազեր՝ Վ. Պարսլոյ յոյն պատրիարքութեան իրաւասութեան տակ՝ արդէն յունական եղած են եւ իրենց զերեւոր յոյն կը համարեն, թէ եւ իրենց շէշը կը մասնէ զերեւոր. եւ ասորը կը բնակի Լազերու երկրին արեւմասկողմը՝ Պլատանայէն մինչեւ Տրապիզոն եւ գեղ ի ներք մինչեւ Արմաշլանա: Բուն «Լազերն», որ մահմետական կոչուցը կը գտանին, կը բնակին Տրապիզոնի շրջակայքէն մինչեւ Բաթում, եւ արդէն շատ սեղ միայն առանձին կը խօսին, ուրիշ տեղիք՝ լազերն ու առանձինքն ի միասին. այսպէս Եմաւուր, Օֆ, Սիւրմէն եւ Երիզուր միայն առանձինքն կը խօսուի. կը մնան միայն Աթինա, Արեւուի, Վիս, Խար եւ Բաթում, ուր լազերէնի այլեւայլ բարբառները կը խօսուին: Բարբառներս ալ իրարմբ բաւական տարբեր են, այնպէս որ ժողովուրդը զիրար յաճախ զօժուարու կը հասկընայ: Բաթումի արեւելակողմէն լազերէնի հնչմանց կապական ճիւղութիւնը պահուած է (այսպէս երեք խմբին հնչմանց b, p, ph, d, t, th, ts), որ ի Բաթումի կորսուած է. Խար, Աթինա, Արեւուի եւ Վիս միայն b, p, d, t են կ'ըստ զանազանքն, են: Այսպիսի՝ ինչպէս բոլորը դաս երեւութիւն կորսուելու մասնուած՝ լեզու մը փրկել մնացուածութենէ, հաւաքել ճոխ բառացուցակը, յօրինել քերականական յօդներուածութիւն մ'այն տաղածէն, պէտք ենք մեծ արդիւնք համարել: Լեզինական ծանօթ են միայն երեք՝ շատ մասամբ թերականաւոր աշխատասիրութիւններ այս մասին, Արապոթի գրուածքը իւր «Բազմալեզու Ասիոյ գործին մէջ (Klapproth, Asia polyglotta, Պարիս 1823), Բոլցերի՝ Լազերու լեզուի մասին, դրամբ Բերլինի Գիտութեանց Զննարանին տեղեկագրաց մէջ (Rosen, über die Sprache der Lazen, ի գիրս Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften, 1843) եւ վերջապէս Էրզերոֆ աշխատասիրութիւնն իւր «Վալկասեան ցեղին լեզուները» քերականութեան մասին (Erckert, Die Sprachen des kaukasischen Stammes, Վիեննա 1895). Ասոց առաջինը միայն հաւաքածոյ մը կը ներկայացնէ. քանի մը հարիւր բառերու խոյր, Տրապիզոնի եւ Քէմարի բարբառներով. երկրորդը՝ որ Ալեքսի Բարբառը կ'ուսումնասիրէ, գրեթէ լիականաւոր քերականութիւն մ'ունի ուրիշ գրուածքներ ալ կ'ընան քանուիլ, այսպէս Աճառեան իւր գործին յետգրութեան մասին մէջ (էջ 109) կը նշանակէ չորրորդ գործ մ'ալ, Անգղիոյ Peacock հիւպատոսին

ի Բաթում հրատարակած քանի մը հարիւր լազ բառեր «Լեռնոնի Արիական թերթին» մէջ (Journal asiatique de Londres, XLIX, 1887).

Այս ամէն ամենեւին «Լեռնաւոր լազերէն» լեզուի ուսման, համար, շատ ալ միայնաւոր է յատկապէս Էրզերոֆի գործը: Ասոր համար ձեռնարկած է հեղինակն այս գործին, որ կը պարտաւորէ նախ Բառարանը, երկրորդ՝ քերականութիւն մը, եւ երրորդ՝ քանի մը բնագիրներ: — Առաջին մասը «Լազերէն-Գաղղիէին Բառարան» է. p. 4—66: dictionnaire laze-français) Գրքին մեծագոյն մասը կը բռնէ: Լեզինական բառարանասիրութեան հիմն առած է Բաթումի բարբառն, զոր ուսած է բնիկներէն ի Կ. Պոլիս, յետոյ ի Կարին ուրիշ լազէ մը՝ «Սոֆի օղլէ» որ բնիկ Աթինացի է, ուսած է նոյն տեղւոյն բարբառն ձեռնարկ, զորոնք նոյնպէս ամեն տեղ կը նշանակէ: Ամբողջութեան համար գործունէ է նաեւ վերջինիւս գործերը՝ միւս բարբառներուն համար: Ասոր համար բառգրքին մէջ յաճախ կը հանդիպին համառօտութիւններ որ նոյն բարբառները կը նշանակեն: — Երկրորդ կ'ըստ եւ կարեւոր մասն է «Լազերական քերականութիւն» լազերէն Բաթումէն (p. 67—101: Grammaire comparée des dialectes lazes) քանուիւրեք գլխու բաժնուած: Երրորդ մասն է «քանի մը բնագիրներ» (p. 101—108: Quelques textes originaux), խառնկութիւնք Բաթումի բարբառով, եւ չորս երգ Աթինայէն «Յետ-գրութեան» մը (p. 109—110 Postscriptum) կը փակէ գործը, ուր՝ իրար յաւելուած գրած է Peacock Ժողոված բառամեկերէն քաղուածք մը: Երկաւորութիւնը ինքնավար աշխատասիրուած կ'երեւայ, յատկապէս քերականութիւնը. գտնէ այս տպաւորութիւնը կ'ընէ ոչ-մասնագիտիս վրայ: Բնական է որ մասնագիտաց կ'իյնայ գործքին արժեքը ճշգրտել, թերութիւնքը մասնանիշ ընել, եւ ուղղութեանց կարօտները յերեւան հանել:

64. Ուղարկեմ չ. — Գալիէյ, Լեռնաւոր եւ Գլորիոյ Բարբառներէն: Մեր թերթին յարգելի աշխատակիցն այնպիսի աննի մը կ'ընաւորութիւնը կը ներկայացնէ միւր, արուն անուան հետ կապուած խնդրը չէ թէ միայն մասնագիտ պատմաբաններն ու աստուածաբաններն զարդեցուցած է եւ կը զարդեցնէ, այլ եւ փիլիսոփաները, բնագիտական եւ աստեղագիտներն: Սակե ինչնին կը հետեւի որ չափին աւելի գրուած է Գալիէյեան խնդրոյն վրայ, եւ այլ՝ այլեւայլ տեսակէտներով: Կաթողիկէ եկեղեցւոյ հակառակորդները ջանացած են՝ Գալիէյեան խնդրոյն վրայ ալ լեցած՝ կ'ընէ՝ եկեղեցին կ'առուարէ յատուապիտութեան թիւնքով եւ խղճի ազատութիւնը հաւատարմութեամբ ու ասանջներով բռնաբարող ներկայացնել: — Ի հարկէ կաթողիկէայց ալ իրենց կողմանէ անտարբեր կեցած չեն այս յարակմանց գէտ, այլ խնդրոյն կերպական ու նիւթական կողմերը լուստարեցով: Գալիէյեան գաղափարներն ընդայնդ եւ կողմնորոշեան գրութեան այն ժամանակուան բնագիտական տեսութեանց հետ ունեցած յարաբերութիւնը սերտու հանած եւ այս ամէն առարկայ

կուլտեանց անգոր ըլլալն ապացոյցած են: Այսօր որ Գալիլեան դասին արհամարգութեանց կարեւորագոյնն, եւ Գալիլեոսի ու Գիլիելլոսի նամակներուն մեծադէպ մասը հրատարակուած եւ ուսումնասիրուած է՝ բազմաթիւ աւապիւնք մէջտեղէն վերցած ու շատ մը թիւեր ենթադրութիւնք ուղղուած են: Միակ ցանկային այն է այս խնդրոյ մէջ, որ ամեն մարդ իւր կամքը կամ բաղանչն ապացոյց չհամարի:

Գեր խօսքը մասնաւորելով առաջիկայ կենսաբանութեան վրայ՝ ստիպուած ենք զգուշել թէ պատմական մասն՝ ըլլալով հանդերձ բուսական անկողմնակալ գրութիւնն աւստրիական համաժողովէն է կիճ. Եկեղեցոյ դէմ ցնամեղոյթ կրկնուած ծանօթ թիւնամանքներով — մասաւանդ Ա. Գիլիելլո մէջ —, առապիւնքներով՝ ու խնդրական աւ վիճելի տեղեկութիւններով:

65. Վիլհիլմ Լառաֆ, Լէպ-Սթրէս, որ ոչնչ չի տեսնել: Վերնագրին վերջին խօսքը «որ ոչնչ չէր տեսնել» չհասկցուի, իբր չեսա՝ Համառօտ պատմանք տեսարկին բովանդակութիւնը: Մարտիկոյի հօդ Գուլէյ-Խամայէլ սուլթանին թագաւորութեան ժամանակ Վերնի Լէպան, որ մը զբօսանքի համար շրջապայծա աստիճանի ծառաներուն կը հանգչեայի, որոնք կը հարբէնէն Վերնի թէ թագաւորին ձին եւ թագուհւոյն շունք տեսած է, Լէպան անասուն յատկութիւններն բռնիք ետքը՝ կ'աւելցնէ թէ լեւ տեսած. այս հակասական խօսքը Վերնիքը կասկածելի երեւցնելով՝ թագաւորին կը տանին ուր լաւ մը կը ծեծեն զԼէպան, աւանց անոր ճիշտ աւ գործին եւ թալմաստէ բերած գեղեցիկ վկայութիւններուն միտ դնելու, մինչեւ որ լաւ կու գայ թէ ձին աւ շունք գտնուած են: Երբ Վերնիքն համար պահանջեց թագաւորը, պատասխանեց. մարմնոյ աչքով չեմ տեսած անասունները, այլ անոնց հետքերը տեսնելով՝ հետեւեցոյց անոնց յատկութիւնները կամ որպիսութիւնները: Վերնիք անմեղութիւնք մէջտեղ ելլելով հանդերձ գեւ յիսուն սոկ ալ վրայ տուաւ, կ'երեւայ ճիշտիւ յիսուն հարուածը չբաւեց: Գրեթէ նման գեպք մը կ'երկրորդուի: Տփղիսի Լայոյց Հրատարակչական արդիւնաւոր ընկերութեան №1. 155թ՝ աւրիշ աւելի օգտակար գրքի մը վրայ Գրոշ-միլու էր:

66. E. Teza, Traduttori nuovi e vecchie Visioni. Naterelle Dantesche. «Կոր թարգմա-

նիշներ եւ հին Տեսիլներ», ընդհանուր խորագիր մըն է, սակայն լաւ կը յարմար տեսարկին, որ նախ լայ տեսած է Վենետիկ «Գիտութեանց, Դպրութեանց եւ Արեւեակից արքայական Հաստատութեան տեղեկագրաց, մէջ (Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 1899, t. LVIII, parte 2, p. 1—26), Ինչպէս խորագրին կից երկրորդական վերնագրին ալ կ'ընէ Դանտէի գործոյն մասին համառօտ գիտադրութիւնք են, առթիւ Կորագոյն թարգմանութեանց Դանտէի՝ Ար սկիւ հայերէն թարգմանութեանք ընծուութեան, կամ շէշի եւս այն փորձին՝ զոր բնու. Հ. Արենի Ա. Ղազիկեան, Դանտէի առաջին մասը թարգմանելու աղբարհաբար լեզուաւ լափական, եւ որ լայ տեսաւ ի՝ Գալմովէյը (1899, էջ 24—27), Հայագետ ընծագածն այս փորձին նուիրած է իւր դիտողութեանց առաջին մասը (p. 1—6), որ կ'աւարտի այն խորհրդով թէ «պէտք է կրկին փորձել, թարգմանելու, եւ գլուխ հանելու յաշտ փոխադրութիւն մը — Տեսարկին միտ մասը կը խօսի երկու ուրիշ անդիական թարգմանութեանց վրայ, մին գործ C. Potterի (1896), միւսը R. Garnettի (1896), վերջին մասը հին գրականութեան «Տեսիլ» ներս մասին կը խօսի, յատկապէս «Յայնսութիւն (Տեսիլ) Ս. Ստուանտոնի», եւն անվտերականին (որ կայ նաեւ հայերէն), յառաջ բերելով էական կտորներ (p. 13 ff): Տեսարկին ծայրը (էջ 21 եւն) գրուած «Թաւելուածք, այս Տեսիլան նաեւ յունարէն բնագրին համաժողովութիւններով եւն կը զարդի Վերնից գրուած է, ինչպէս հայագիրին ուրիշ գործերէն ալ ծանօթ է, իբնէ յատուկ բարձր եւ ծաղկեալ ոճով մը:

67. Դիո. — Գլոգոփոն. Օրինակելի պետական մարզանք եւ հաշիւաւոր մարդաբան Գլոգոփոնի կենսագրութիւնն, [Լեօի ծանօթ բնական եւ սոսնհան գրքովը գրուած: Իճէ հեղինակին անունն եւ թէ ինչթը մասնաւոր յանձնարարութեան կարծա լինէ: Կ'արժէ որ ամեն մարդ մասանց ծանօթանայ հաշիւաւոր մարդասիրին եւ անմահ հոնարան կենսագրութեանը, որուն հրեղէն լեզուն առաւապելոց եւ ընկերաց ի նպատակ խօսելէն շրջաբեցաւ մինչեւ վերջին շունչը: Ինչպէս որ հեղինակին ալ իրաւամբ կ'ակնարկէ, իճէ ամեն պետութեանց մէջ մէկ Գլոգոփոնները գտնուէին, առաւապեալ մարդկութեան ցանկը շուտով կը բուսուէին:

4. Գ. Զ.

1. Օր. ի համար. Յիսուսեանց պատկանելի ընկերութիւնը էջ 12 «հրէասիրտ, բարոյականութեան բոլոր կանոններէն հրաժարած ու «ոչ մը սքողորթիլ ծանա առաջ կանգ լաւածը միարեւութիւն անուանելէն ետքը՝ Գլոգոփոնի կը հաստատուի թէ Յիսուսեանց հարած ըլլած Ուղարկել արդարեւնա՞մ է՝ Կէլչը, ամենամարդայական սկզբունքը: Ճարմանալ չէ՝ յամբ որ երեք զերեք ամեն նախապաշարման թիւնքը հրատարակող թերթինն այսպիսի անպատշաճութեանք գլոգոփոնք մինչեւ անդադիր իրենէլ, անկողի աւ լամանին ստուգել կըցոյզ Գլոգոփոնի մտաց մէջ՝ առաւապելիքն իբր պատկանեալ երաշխութիւն ընթերցողաց կանգնելով: Բայց չ'արժի այս աւսանք նման կենտրու վրայ աւելի ծանրանալ:

ՅԱՐԻՍԻ ԹԵՐԹԵՐԻ ԵՎ ԿԵՆՏՐՈՆԻ

1. Գ. Մարտնանի երկերը: — 2. Գր. Մամուլեանի եւ իւր վերջին աշխատասիրութիւնը: — 3. Գրեթ Պոռոշանցի բառարանագիրը: — 4. Գրեթ Ն. Մար — Մարգարտու: — 5. Ծղեպարական օգնութիւնը եւ Տաճկաստանը: — 6. Հայ գրականութեան վրայ տնայնայ ազդեցութիւնը:
1. Գ. Գլոգոփոնի էջիցէ. Ռուսահայ լրագրաց մէջ առթիւ անեցանք կարգաւոր թէ Արժ. Գիւս